

УДК 821.161

UPDATE OF THE CONCEPT OF DECOLONIZED CONSCIOUSNESS OF THE UKRAINIAN WRITER AGAINST THE BACKGROUND OF CONTEMPORARY REALITIES

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ ДЕКОЛОНІЗОВАНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕННИКА НА ТЛІ СУЧАСНИХ РЕАЛІЙ

Vekua O.V./ Векуа О.В.

*c.of.philol.s.as.prof./канд.філолог.н.,доц.**Kyiv National University named after Taras Shevchenko, Volodymyrska, 68**Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Володимирська, 68*

Анотація. В роботі розглядаються ключові аспекти студійованої проблеми: художня репрезентація індивідуальної (творчої) національної свідомості та свідомості провідних (елітних) духовно-освітніх середовищ в українській ліриці XIX – поч. XXI ст.; кореляція національної свідомості та синергетика національної ідентичності у контексті суспільно-політичного протистояння і підпорядкування; суспільно-історичні умови та ідейно-філософські засади реценції художніх систем в діячності (XIX – поч. XXI ст.) та втілення їх у авторському тексті; вибір мови як культурно-політичного вектора розвитку суспільства; провідна роль освітньої еліти українського соціуму, зокрема майстрів художнього слова. Актуальність пропонованого дослідження мотивована також тим, що сучасна українська свідомість продовжує існувати в імперських вимірах, а такий стан речей потребує нового ставлення до колонізаційних процесів, що вкотре стають українською реальністю.

Об'єктом дослідження пропонованої роботи стали ліричні тексти українських авторів XIX – поч. XXI ст., у яких на ідейному, образному, зображально-виражальному рівнях знайшли втілення концепти деколонізованої свідомості, що увиразнюють процеси формування, визрівання та ствердження національної ідентичності у вимірах індивідуальної творчої свідомості. До аналізу залучені твори як відомих, так і маловідомих поетів означеного періоду, що дозволило увиразнити прояв національної ідеї, що, визріваючи в надрах колективної свідомості, набувала яскравих форм у індивідуальній творчості багатьох митців, стаючи чинником деколонізації свідомості.

Ключові слова: Творчість, ідентифікація, національна свідомість, творча інтерпретація

Вступ.

За М. Максимовичем, ментальність українця – це шлях метаморфоз: „В українця відгукується дух древнього землероба, праця якого перервана війною; він втягнений у війну і на війні він змужнів та став воїном” [2, с.555]. Власна філософія робить національну культуру артикульованою через закріплену словом пам'ять: саме в такому розумінні красне письменство кожної доби перебирає на себе функцію філософських рефлексій. Пласти української культурної спадщини ніби не існували для української етичної, естетичної свідомості, тобто випали з історичного процесу, спричинивши „відчуження культури від її історичної дійсності”. Оскільки художнє мислення, на відміну від понятійного, „непряме”, то образ завжди багатозначний, і в контексті іншого часу постає з іншим значенням. Таким чином, без комплементарної критики, теоретичного дослідження письменник-інтелектуал приречений залишатися герметичним, проте критика презентує його думку не як гасло, а як пізнавальний шлях душі до екзистенційної істини. Без інтерпретації твір залишається в своєму

часі, перестаючи працювати на тяглість традиції, не потрапляючи в коло загальнолюдських надбань. Р. Барт цілком слушно твердив, що завдання критики – „пригнати мову своєї доби до мови авторової доби”, бо лише в такий спосіб твір „невпинно актуалізується“, тобто „живе” в історично-культурному процесі.

Українські митці у часовому вимірі XIX – поч.XXI ст. демонстрували майстер-клас ширості – того, що ми втрачаємо в гонитві за суєтою життя. На цьому часовому відтинку середовище не завжди працювало на те, аби мати можливість втілювати свою українськість. Переоцінка суспільних вартостей, утверджуваних десятиліттями монопольного панування офіційної ідеології кінця XIX – початку XX ст. засвідчила, що гуманістично-екзистенційна проблематика є основою генетичного коду української філософської культури, а „екзистенційно-особистісна поліфонічність світобачення – провідна у структурі української духовності” [4, с.15].

Сучасні літературознавці наголошують на тому, що текст не живе фізичними вимірами часу, він триває у часі, бо найпотужніші виміри нації – духовні. Також для творчих особистостей, що формували духовну парадигму своєї нації впродовж окресленого періоду, існували дві фундаментальні речі, що давали духовну силу – фольклор та етнографія. Первинність духовних опор засвідчують громадівці (П. Чубинський, П. Житецький, В. Антонович, М. Драгоманов), які забезпечуючи свій шмат роботи, прокладали ґрунт поколінню 20-30-х років XX ст. Поколінню, яке вже політично структуризувалося, яке, власне, розстріляли, проте інтелектуальна потуга розстріляного покоління була настільки сильною, що на цьому ґрунті викристалізувалося покоління шістдесятників, яке, своєю чергою, руйнуючи тоталітарну систему, підготувало Майдан Гідності 2014 року.

І П. Чубинський, і М. Драгоманов, і В. Антонович, і П. Житецький деколонізували свідомість українця у можливий їм спосіб – власними інтелектуальними здобутками, досліджуючи духовні основи нації – українську літературу, культуру, історію, мову. „Київ, один з найстаріших культурних центрів України, давно вже був осередком національного українського руху, де залишалися живими кращі традиції Кирило-Методіївських братчиків та поволі вироблялася й оформлялася ідеологія нових поколінь української громади. На 70-ті роки XIX ст. припадає розквіт т.зв. українофільського руху в Києві, що нерозривно пов’язаний з іменами М. Драгоманова, В. Антоновича, П. Чубинського, П. Житецького, М. Лисенка та багатьох інших; з великим науковим і національним піднесенням проходить III Археологічний з’їзд (1874 р.), дедалі більше друкується українських книжок, що несуть з собою українські ідеї та вчать українського слова. Свій вплив на громадську думку київські українофіли починають провадити навіть через пресу (“Кієвській Телеграфъ”)” [1, с.76]. Водночас, традиції українофілів уже не були актуальними для товариства „Братство Тарасівців” (1891 р.), до якого, крім автора теоретичного обґрунтування концепції українського націоналізму М. Міхновського, належали також І. Липа, Б. Грінченко, М. Коцюбинський, М. Кононенко, В. Шемет, В. Самійленко, М. Вороний. “Тарасівці” називали себе свідомими українцями,

відкидаючи досить розмиті концепції українофілів. „Братство Тарасівців” було продовженням лінії Кирило-Методіївського братства. Основна перешкода на шляху природнього поширення власної мови, літератури і культури крилася у колонізованому мисленні (внаслідок бруталного зовнішнього втручання). Саме такий колонізований розум у другій пол. XIX ст. породив в Україні теорію, мови і літератури для хатнього вжитку”.

Означення, а відтак, розуміння неперехитності питомої мови ставить перед дослідником ланцюг проблем позамовного і позалітературного характеру – від суспільно-політичних, суспільно-психологічних до ідейно-філософських, часто названих “духом часу”, що ми і прагнемо дослідити.

В оцінці XIX – поч. XXI ст. як етапів розвитку української літератури виходимо із розуміння закономірностей розвитку літератури і мистецтва як іманентного процесу, притаманного одній із галузей духовно-практичної діяльності людей. Безперечно, цей процес тісно пов’язаний із суспільним розвитком, але не інтегрується ним. Таке означало б втрату специфіки цієї галузі духовно-практичної діяльності.

Основний текст.

З метою формування цілісного уявлення про особливості репрезентації в українській ліриці деколонізованої свідомості, у дослідженні здійснено спробу аналізу різних ідейно-тематичних пластів поезії (громадянська, філософська, історична, інтимна, пейзажна). Такий підхід дав можливість увиразнити актуальність проблеми пошуку національної ідентичності, потребу її загострення, ословлення, творчої інтерпретації, що стало особливо важливим в умовах боротьби з колоніальною свідомістю зброєю слова.

У силу складних суспільно-політичних обставин, автори, котрі в художній формі утверджували деколонізацію світосприйняття, залишалися недостатньо осмисленими в аспекті означеної проблеми, проте їхні постаті й творчість засвідчують, що прагнення до свободи, національного самоствердження, знищення тиску імперії у всіх сферах творчого та суспільного життя залишалися пріоритетними.

З огляду на багатоплановість об’єкта та предмета дослідження, виокремимо низку провідних вчених, які акцентували свою увагу на характерних сегментах досліджуваної проблематики: І. Франко, М. Євшан, В. Барка, М. Грушевський, Д. Донцов, О. Дей, С. Барабаш, М. Жулинський, Г. Сивокінь, А. Гуляк, Н. Гаєвська, Я. Гарасим, Г. Семенюк, І. Денисюк, Ю. Ковалів, О. Івановська, Ю. Шерех та ін. *Теоретико-методологічною основою* стали праці українських та зарубіжних учених: В. Моренця, М. Ільницького, В. Панченка, І. Приліпко, О. Юрчук, Т. Гундорової, М. Рябчука, М. Шкандрія, Е. Томпсон, А. Матусяк, Є. Сверстюка, І. Дзюби, О. Пахльовської, Е. Соловей, Д. Гусара-Струка, М. Наєнка, М. Коцюбинської, М. Павлишина, Б. Рубчака, Т. Салиги, О. Гнатюк, Ю. Шевельова; філософські праці Г. Сковороди, А. Камю, Ф. Ніцше, К.-Г. Юнга, К. Ясперса, М. Хайдеггера. Дослідження також базувалося на теоретичних працях з питань міжтекстових зв’язків М. Бахтіна, О. Потебні, Ю. Крістєвої, О. Астаф’єва та ін. Виокремимо низку дослідників із суміжних галузей, без яких неможливо трактування літературознавчого об’єкта з погляду деколонізації

свідомості. Йдеться про праці М. Шлемкевича, В. Липинського, О. Забужко, Л. Челідзе, В. Жаботинського, Я. Коллара, Л. Плюща, Д. Чижевського, В. Шевчука, М. Сулими, І. Ісіченка.

Наукова новизна досліджуваної теми зумовлена спрямованістю на осмислення процесу зміни авторської художньої свідомості на тлі суспільних, філософських, психологічних, етнічних залежностей; спробою сформуванню цілісного уявлення про особливості художнього втілення процесу деколонізації свідомості у поетичних творах різних тематичних і стильових груп.

Пропонована праця є першою спробою дослідження деколонізації художньої свідомості в українській ліриці XIX – поч. XXI ст. у контексті національної (етнічної) світоглядної системи елітарних духовно-освітніх середовищ, письменницьких кіл та особистісних творчих долей. Водночас багато вчених у різні часи принагідно чи з погляду різних предметів (філософії, наприклад) порушували зазначену тему, не пропонуючи цілісної студії. Багатогранність цієї проблематики зумовлена тим, що вона перебуває на межі літературознавства, історії, філософії, соціології, історії літературної мови. Нас цікавлять детерміновані зв'язки між історичними подіями, зміни світоглядних і художніх систем, трансформація фактів історії суспільства в контексті еволюції творчої свідомості. Простеження зміни мислення творчої індивідуальності у динаміці ідейно-філософських епох та світоглядних картин дозволить сформуванню уявлення про формування національної ідентичності як ключового чинника деколонізації творчої свідомості.

Суб'єктом літературного процесу досліджуваного нами періоду виступає художня свідомість, її формування, зміни, власне, мотиви цих змін. Поезія як об'єкт дослідження визначеного періоду обрана як демонстрація найбільш суб'єктивного світу творчої індивідуальності. Крім того, що поезія обмежувала повзучу мораль „людини-отари” і забезпечувала потребу суспільної свідомості у нетлінних вартостях, вона, по суті, стала мапою зміни свідомості творчої особистості з найтоншими, чуттєвими виявами закодованої етичної енергії. У цьому контексті актуальними залишаються слова І. Франка: „[...] нова українська література, за взірцем усіх новоевропейських літератур заснована на принципі індивідуальності, вважала поетичну творчість за один із найвищих і найкращих проявів людської індивідуальності, й власне з того принципу черпала свою силу, різноманітність та індивідуальність” [7, с. 47].

Чи не з іманентно-наявного психологічного роздвоєння „імпресіонізму – експресіонізму” виникла доктрина Д. Донцова – „між настроями мирної хліборобської душі і добою, що жадала появи людини не плуга, а меча”. Це вольове начало в українській культурі, про яке мріяв Д. Донцов, втілювалося в поезії Лесі Українки, Олени Теліги, Олега Ольжича та Євгена Маланюка. І тепер ми підходимо до принципово важливого питання визначальних критеріїв українського літературного процесу. Розуміння неприродності його в суспільно-політичному становищі, що склалося, ніби витало в повітрі. Формулює чи не вперше ознаки цієї неприродності Д. Донцов: окупація України чужорідним елементом, що уможливила формування поневоленого (колонізованого) розуму її інтелектуально-духовних середовищ. Більше того, ще 1910 р. Д. Донцов

формулює тезу про споживацьке (матеріальне) суспільство, яке сьогодні активно обговорюється, і підсумовує, що сформувала це суспільство соціалістична (ліберальна) ідеологія. Аналізуючи суспільний стан 1906 р., Д. Донцов прийшов до розуміння того, що „кожен російський ідеологічний табір – ліберали, соціал-демократи, монархісти, консерватори – просякнутий шовіністичною ненавистю до всього українського” [7, с. 321]. Окупація була направлена на те, щоб вичавити людське з людини, а також позбавити її будь-яких національних та ментальних рис. Навіть дуже обдаровану, дуже світлу, дуже талановиту творчу особистість можна зламати і пристосувати її під певну систему. Поет і філософ нашої сучасності – Ліна Костенко – більш нещадно і жорстко визначає конформістський стиль сприйняття суспільного тла: „ушкоджений тоталітаризмом адаптований розум. Це ще гірше, ніж поневолений. Бо, за словами Ніцше, ув’язнений поневолений розум хоч стрепенеться і вдариться крилами об ґрати. А адаптований розум не здатний до ривка, він до всього швидко звикає і не реагує навіть на подразнення” [7, с.1].

Висновки.

Творчість як суспільна цінність криє в собі потужну потенцію актуалізації енергії національного світопочування й світомислення в новочасних контекстах, включаючись у процес налагоджування рятівних етично-естетичних програм національного порятунку. Українська культура сьогодні повертає своєму народові ціннісні орієнтири, котрих він був позбавлений протягом століть перебування у стані недержавності та повного вилучення із власного історичного контексту.

Проходження української культури крізь обшири власної історії з її „вершинами і низинами”, художнє осмислення цього незглибимого спадку лягає в основу процесу самооновлення незакріпаченої свідомості українців. Саме літературі з її розгорнутими у часі культурними цитатами належало творити ті захисні моделі, філософія яких має силу „пересотворювати” національну психологію.

Аби осягнути невлочиму таємницю буття рідного народу в космічному хронотопі та в кожному дні, треба читати його великих поетів. Бо „справжній поет не проживає час: це сам час живе, пульсує, проміниться в його слові. А митець постійно долає межі свого екзистенційного життєпростору, розгортаючи власний індивідуальний час у всіх його мислимих і незбагненних вимірах” [7, с. 5].

І. Франко ставив перед критикою і сам дотримувався положень – розглядати твори в „органічному зв’язку з тим ґрунтом, з якого і для якого ті твори вирости”. Цікаво, що М. Легкий, акцентуючи увагу на еволюції творчості самого І. Франка, стверджує, що в його художньому доробку кінця століття домінувала модерністська естетика. Й, конкретизуючи свою думку, називає такі найосновніші риси естетики письменника, як містицизм, інтерес до ірреального, фантастичного, трансцендентного, акцентує ваних постатей, засобів імпресіоністичної поезики [1, с.87–92]. Поділяючи слушні спостереження М. Легкого, водночас необхідно зазначити, що модерністська естетика І. Франка підпорядкована уважному вивченню психіки людини – аж до підсвідомості.

„Кожний (літературний) напрям добрий, коли його репрезентанти – справдішні і живучі таланти” [1, с. 48], – писав І. Франко. Відтак, його думку, саме рівень обдарованості забезпечує успішність „перебування” письменника в тій чи іншій літературній школі, яка дає йому переважно тільки форму, метод спостереження дійсності. А „зміст, дух, думку автор мусить внести сам, і лише ці чинники свідчать про його талант і вартість”. Українських поетів, безперечно, можна віднести до сповідувачів тих ідей, яким Карл Попер присвятив свою книгу „Злиденність історизму”: „Пам’яті незчисленних чоловіків і жінок всіх переконань, націй і рас, що стали жертвами фашистської та комуністичної віри в Незмінні Закони Історичної Необхідності”.

Думка сучасного дослідника історії мови Ірини Фаріон видалася нам слухною у контексті розуміння важливості пізнання питомого минулого для формування постколоніальної свідомості: „Пізнання минулого – це не лише один із способів об’єктивної оцінки теперішніх соціолінгвістичних явищ, але й наукове моделювання майбутнього. Такий діахронний комплексний аналіз продукуватиме зміни стереотипів у площину фундаментальної передумови існування етносу, нації та самостійної деколонізованої держави” [1, с. 10].

Відтак, у сучасному контексті проблема деколонізації свідомості не лише не втрачає своєї актуальності, а й набуває особливої гостроти.

Література:

1. Луцак С. Ефективність бінарного принципу домінанти у дослідженні закономірностей самоорганізації художньо-естетичної цілості / С. Луцак // Наукові записки Тернопільського НПУ імені В. Гнатюка. Серія: Літературознавство. – Тернопіль, 2009. – Вип. 27. – С. 290–296.
2. Максимович М. Песнь о полку Игореве / М. Максимович // Собр. соч. М. Максимовича: В 3-х тт. – К., 1876. – Т. 3. – 555 с.
3. Мала енциклопедія етностатусу / НАН України. Ін-т держави і права імені В.М. Корецького. – К.: Довіра, Генеза, 1996. – 69 с.
4. Маланюк Є. Книга спостережень: Статті про літературу / Є. Маланюк. – К.: Дніпро, 1997. – 430 с.
5. Маланюк Є. Поезії / Є. Маланюк. – Львів: УПІ імені Івана Федорова, 1992. – 686 с.
6. Мамардашвили М. Как я понимаю философию. Сб. ст. / М. Мамардашвили. – М.: Прогресс, 1990. – 365 с.
7. Мацюк Г. До витоків соціолінгвістики: монографія / Г. Мацюк. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені І. Франка, 2008. – 432 с.

Abstract. The work examines the key aspects of the studied problem: the artistic representation of individual (creative) national consciousness and the consciousness of the leading (elite) spiritual and educational circles in Ukrainian poetry of the 19th century - the beginning of 21st century; correlation of national consciousness and synergy of national identity in the context of socio-political confrontation and subordination; socio-historical conditions and ideological and philosophical principles of reception of artistic systems in diachrony (XIX - beginning of XXI centuries) and their embodiment in the author's text.

Key words. Creativity, identification, national consciousness, creative interpretation